

הרצל בפאריס *

לפני זמן מה הופיעו בעברית, שלושה כרכים של כתבות ורשימות פוליטיות של הרצל, מימי שבתו בפאריס בשנים 1891—1895, ככתב העיתון הווינאי Neue Freie Presse. הכרכים הופיעו בהוצאה מבוארת ומאוירת בטעם, במסגרת המהדורה המחודשת, והמוסמכת, של כתבי תיאודור הרצל, בעריכת מערכת מיוחדת, בהנחייתו של אלכס ביין ובריוכוזו של משה שרף. חלק קטן מכתבות אלה נתפרסם כבר במקובץ כספר שהופיע בשנת 1895 בשם 'היכל בורבון, תמונות מחיי הפארלאמנט הצרפתי' ושנערך בידי הרצל עצמו.¹ מרבית הכתבות המופיעות בשלושת הכרכים שלפנינו מתפרסמות, איפוא, בצורה מקובצת, זו הפעם הראשונה.

השנים שישב הרצל בפאריס מסמנות בחייו את המעבר מפעילות ספרותית אל התעניינות ופעילות בתחומי חברה ומדינה, וזאת כמחצית שנה בלבד לפני ההופעה המרעישת של 'מדינת היהודים'.² ענין כפול לנו, איפוא, בעיון מדוקדק בכתבות וברשימות פוליטיות אלה: מצד אחד, הן משמשות עדות מרתקת על אחת התקופות הסוערות (אוקטובר 1891 — יולי 1895) של הרפובליקה השלישית: השקיעה של תנועת הבולאנוזיסטים, התנוקשויות האנארכיסטים ועליית משקלם הפוליטי של הסוציאליסטים, בהנהגתו של ז' ז'ורס, תקופת המשפטים הגדולים שזיעזעו את אשיות הרפובליקה השלישית — משפטי פנמה ומשפט דרייפוס, שהקנו לשנים אלה את התואר 'שנות המשבר'; מצד שני, הננו מבקשים, כקוראים ציוניים, לתור אחר ניצני תודעתו של הרצל הסופר, כמנהיג בעל תחושת שליחות מהפכנית לעמו, ולתהות על לידתו של הרעיון הציוני-המדיני בהתפתחותו של הרצל.

מבולאנוז' עד משפט דרייפוס

'צרפת', כותב הרצל, בניסוח האפוריסטי הידוע שלו, 'היא ארץ הניסויים. בה דנים תמיד בענייניה של האנושות. בזה טמון הכבוד הרב, הראוי לארץ הזאת. צרפת

* תיאודור הרצל, מבולאנוז' עד דרייפוס, עברית ש. מלצר, בעריכת אלכס ביין ומשה שרף, הוצאת הספרייה הציונית שליד ההסתדרות הציונית, תשל"ד, שלושה כרכים, עם מפתח, לוח כרונולוגי ומבוא מאת א' ביין.

1. Th. Herzl, *Das Palais Bourbon, Bilder aus dem französischen Parlamentsleben*, Leipzig 1895. לקט זה הופיע גם בעברית: היכל בורבון, תרגמו ר' בנימין וא"ד שפיר, תל-אביב תש"ך.

2. הכתבה האחרונה המופיעה בקבצים אלה היא מיולי 1895, ואילו הספר 'מדינת היהודים' יצא לאור בפברואר 1896, ופעילותו המדינית-ציונית של הרצל החלה, למעשה, עוד קודם לכן, באביב 1895, עם פגישתו עם הבארון הירש.

היא הכלי הגדול שבו מתבשלים ומתבעבעים החידושים המדיניים בשביל עולם התרבות כולו. מן החום הלוהט ניווקים לפעמים דפנות הכלי. אי־אפשר שיהיה אחרת. לכבוד שייכת הסכנה.³ בשלוש השנים ומעלה שעשה הרצל בשליחות העיתון Neue Freie Presse בפאריס היה נוהג לסכם מדי־שנה את אירועי השנה שחלפה, ובמלים אפוריסטיות אלה הוא סיכם את אירועי שנת 1894, היא שנת התנקשות האנאר־כיסטים בגשיא קארנו, שנת עליית משקלם הפוליטי של הסוציאליסטים תחת מנהיגותו של ז' ז'ורס ושנת משפטו הראשון של דרייפוס. בהיותו ניצב על המצפה של היכל פורבון, ארמון בית־הנבחרים הצרפתי, צפה הרצל בפארלאמנטאריזם הצרפתי ובתסיסה הסוציאלית בחברה הקאפיטליסטית הצרפתית כבמעבדה ניסויית, ודיווח, מתוך גישה מעבדתית זו המבקשת ללמוד מן הפרט על הכלל, על האירועים שהיה עד להם. הרצל, האריסטוקראט לפי גטייתו, כמו שנראה להלן, מתבונן בביקורתיות ב'משק הבזבזני' המקובל ברפובליקה השלישית ובגישה הקיצונית, שאינה יודעת דירוגי ביניים, המנחה את החיים הציבוריים בצרפת הרפובליקנית: 'המהפכה היא האשמה בכל'. ובכן, האם המאזן של המהפכה הצרפתית הגדולה הנו שלילי באופן טוטאלי? לא. 'המהפכה הזאת הועילה לכל העולם יותר משהועילה לצרפתים'.⁴ הווי אומר: צרפת שימשה מעבדה חברתית־מדינית 'לכל העולם'. המהפכה זיעועה את יסודות 'המשטר הישן', וגרמה נזק לצרפת, כיון שהיא עצמה קוראת ל'תקופת תחייה' שונה מזו שעלתה עם הבשורה של המהפכה. ההסתכלות בצרפת יש לה תוקף, על כן, גם מעבר לגבולותיה, והיא מלמדת על תהליכים כלליים יותר. בתפ־קידו כעיתונאי הוא נדרש לדיווח כרוניקלי ואנקדוטי שוטף, אך בבואו לערוך את מאזן עבודתו העיתונאית,⁵ השתעשע הרצל בהרהור: 'איזה מיומנויות חסרות־תועלת אנהנו מסגלים לעצמנו בתא העיתונאים' — רישום קריאות ביניים, מעקב אחר הקנוניות הקטנות וכו'. הוא השתדל לחדור גם אל משמעותם העמוקה יותר של המאורעות השוטפים ולהעריךם הערכה היסטורית נכונה: 'רוצים אנו להבחין תחילה בין מאורעות גדולים ובין מאורעות משמעותיים. מאורע גדול יכול להתרחש או לא להתרחש. הוא נולד על־ידי המקרה. המאורע המשמעותי מוכרח לבוא. הוא צומח ועולה מתוך הכורח'.

בראשיתן של 'שנות המשבר' 1891—1895, עוד הורגשו גלי הקצף שחולל הגנראל בולאנז'א, דמות תיאטראלית ללא ערך עצמי, שנישאה על־פני גלים עממיים עד כדי סיכון היסודות של המשטר הרפובליקני. שנים אלה עמדו בסימן של תסיסה סוציאלית, התפרצויות אלימות, של התנקשויות האנארכיסטים, שהחלו בפברואר 1892 והגיעו לשיאן ביוני 1895, עם רצח הנשיא קארנו. לשיאן הפוליטי הגיעו שנים אלה בשני משפטים ציבוריים, שהתגלגלו לסערות־שערוריות, מן הגדולות

3. 'צרפת בשנת 1894, מבולאנז'א עד דרייפוס, ג, עמ' 935.

4. 'גדולים שירדו מגדולתם', שם, ג, עמ' 1107.

5. 'בית־הספר של העתונאי', שם, ג, עמ' 1014—1118.

ביותר בתולדות הרפובליקה השלישית: 'משפט פנמה' (נסחב מנובמבר 1892 עד מארס 1893), אשר חשף את שחיתותם של חוגי הצמרת של הרפובליקה, ו'פרשת דרייפוס', שאת הידיעות הראשונות אודותיה דיווח הרצל כבר ב־31 באוקטובר 1894. עניין רב יש בבחינת המניעים של כל המעורבים בפרשה, בבדיקת המעמקים החברתיים, הפסיכולוגיים והרעיוניים שהוינו אותם. האם הצליח הרצל לזהות תהליכים חברתיים בסיסיים בצרפת באותן שנים והאם חש בורמים התת־קרקעיים שהוינו תהליכים אלה? האם הבחין, לפי הגדרת עצמו, בין 'מאורעות גדולים' לבין 'מאורעות משמעותיים'?

הכתבות הכלולות בכרך הראשון (אוקטובר 1891 — מארס 1893) מעידות על שכרון הפגישה הראשונה של הרצל עם פאריס, המשליך עצמו ב־passion ללימוד המטרופולין הנוהרת, ובייחוד להבנת המימסד הפוליטי של הרפובליקה. רשימות אלה מעידות על קשת התעניינות רחבה בבעיות מדיניות וחברה, ואולי אין זה מקרה שהרשימות החינניות ביותר מתקופה זו עניינן איננו פוליטי דווקא, כי אם הווי חברתי, כמו הרשימה המקסימה 'בן־אלמוות', המתארת טכס הקבלה של חבר חדש לאקדמיה הצרפתית והצטרפותו ל'מועדון האלמוות'. בכרך זה רבים הניתוחים החברתיים הכוללים יותר: 'הבולאנו/יסטים' (11 באוקטובר 1897), 'אנטישמיים צרפתיים' (31 באוגוסט 1892), 'צרפת בשנת 1891', 'צרפת בשנת 1892' ועוד. הכרך השני (אפריל 1893 — מאי 1894), הגדול ביותר בהיקפו, הוא הפחות מרתק בתוכנו: חלף שכרון הפגישה הראשונה עם פאריס, והרצל שוקד בהריצות על מילוי תפקידו. מירב דיווחיו עוסקים במשפט פנמה, והם קורקטיים ושקדניים, אך חסרים ה'אספרי' והאפוריזמים המאפיינים את כתיבתו. היות שבשלושת הכרכים מופיעות אך כמחצית הכתבות של הרצל שהופיעו בעיתון, מסופקני אם נהגו העורכים בתבונה שהרבו כל כך בכתבות ממשפטים אלה. בכרך השלישי (יוני 1894 — יולי 1895) אנו מצפים לדיווחיו על ראשית פרשת דרייפוס — המשפט הראשון של הקצין היהודי הצרפתי. כאן מחכה לנו אכזבה. דיווחים אלה הם טכניים, יבשים וקצרים ואינם רומזים לא על הסערה שעומדת לאחוזו בציבוריות הצרפתית כולה, ולא על הסערה הפנימית האוחזת, לפי המקובל בהיסטוריוגרפיה הציונית העממית, בהרצל עצמו, בעת שקלט את הקריאות האנטי־יהודיות של ההמונים. לעומת זאת, מלאות־ענין ותובעות עיון מעמיק, הן רשימות הסיכום ('סיום המושב של בית־הגב־חרים הצרפתי' — 13 ביולי 1895; 'גדולים שירדו מגדולתם' — 16 ביולי 1895; 'בית־הספר של העתונאי' — אמצע יולי 1895), בהן ביקש הרצל לנסח כמה מחשבות כוללות־מסכמות עם סיום עבודתו בתור כתב (הן במקביל לכך, כבר החל הרצל בפעילות המדינית־ציונית).

הרצל תפס עד להפליא את המכאניזם של החיים הפארלאמנטריים וגילה הבנה מעמיקה בתהליכים הפסיכולוגיים המדריכים את השחקנים הראשיים של המימסד הצרפתי ('הממשלות בצרפת מתחלפות במהירות, אך, למעשה, המימסד הפוליטי מורכב מאותם אישים, ורק ההרכבים שלהם משתנים'). רשימות אלה ראויות להיקרא על־ידי חברי הפארלאמנטים השונים גם בימינו. בסכמו את נסיונו העיתונאי, כותב

הרצל: 'לא הידיעה הבודדת היא בעלת ערך, אלא הנסיון. לומדים לשמוע ולראות'.⁶ בימי שבתו ביציע-העיתונאים בהיכל בורבון רכש הרצל ידיעה, ויותר מזה, הבנה עמוקה, בהליכים הפארלאמנטאריים, ונסיון זה עמד לו, בלי ספק, בימי הקונגרסים הציוניים הראשונים, עת נדרש לנווט את הספינה הסוערת של פארלאמנט יהודי sui generis זה.

ברם, הקוראים הציוניים והחוקרים שיבקשו לגלות בכתבות אלה, שנרשמו זמן קצר ביותר לפני ההופעה המטיאורית של הרצל החווה והמנהיג, את הזרעים שמהם צמח האילן המדהים של 'מדינת היהודים', ולהבין את המעבר המהפכני של הרצל מסופר ועיתונאי למנהיג המעז להעמיס על שכמו אחריות לחולל מהפכה בעם עתיק-יומין, מלאכתם תהיה קשה מאוד. הם ידרשו להתפרנס מקטעי משפטים ומקרעי רשימות, וגם לאחר עיונים מדוקדקים, ספק רב אם יוכלו להגיע לסינתזה רעיונית ופסיכולוגית מהימנה.

מורה-דרך מוסמך לעיון בכרכי כתבות אלה מוצע לנו במבוא המצוין של א' ביין, המהווה חיבור בפני עצמו. בדומה לדברי המבוא היפים שהקדים ביין ליומנו המדיני של רופין,⁷ מעלה כאן החוקר הוותיק של חיי הרצל והעורך הראשי של ההוצאה-לאור של כל כתבי הרצל, באורח תמציתי ובשפה בהירה ואלגנטית, את הנושאים הראשיים, שהתמצאות כלשהי בהם נחוצה להבנת כרכי כתבות אלה ולעיון מושכל בהן: על Neue Freie Presse, האכסניה של הכתבות, ועל מהות עבודתו של סופר עיתון פארלאמנטרי בארץ זרה, על התהליכים החברתיים והמדיניים בצרפת בשנות התשעים של המאה הי"ט (יש להצטער שביין לא הרחיב את היריעה בהצגת תמונה זו, ולא ניסה, כהיסטוריון, להתמודד עם השאלה — האם ראה הרצל נכוחה את התהליכים האלה והאם כתבותיו משקפות את עיקר האירועים, המאורעות והתהליכים, או שמא נתפס יתר-על-המידה לעניינים שוליים), על מעברו של הרצל מעיסוק ספרותי להתעניינות בבעיות חברה ומדינה, ואחרון-אחרון, נסיון להציג, בגיטוח של סינתזה, את ראייתו של הרצל בכמה סוגיות יסוד: המשטר הפארלאמנטרי, הבעיה הסוציאלית והבעיה היהודית.

בהסתמך על העיון בכתבות אלה, ובכתבות אלה בלבד, ארשה לעצמי כמה הערות לשתי סוגיות יסוד.⁸

יורפו-בליקה האריסטוקרטית/

כתבותיו של הרצל שופעות הברקות אפוריסטיות המעידות על הבנה עמוקה של המכאניזם הפארלאמנטרי ושל היסוד הפסיכולוגי שבמשחק הפוליטי-פארלאמנטרי: 'כך חי בפוליטיקה כל אחד משגיאותיו של האחר ונחרב משגיאותיו של עצמו' (כרך ב, עמ' 1610); 'המשלה החדשה היא, כרגיל, הממשלה הישנה, אלא שהאזר-

6. 'בית-הספר של העתונאי', שם, ג, עמ' 1108.

7. א' ביין, 'ארתור רופין, האיש ופעלו', בראש הכרך השלישי של א' רופין, פרקי חיי, תל-אביב תשכ"ה.

8. חומר ארכיוני נוסף עשוי בוודאי להעשיר את התמונה, ואולי אף לשנותה.

נים הללו מחליפים את החוקים' (ב, עמ' 397); 'מוליכים את בני-האדם בתקוה, מלכדים אותם רק בעזרת פחד' (א, עמ' 61).

מתא העיתונאים שלו עקב הרצל בחריצות ובשקידה אחרי דיוני אחד הפארלאמנטים המרתקים ביותר באירופה של אותה עת, ובתקופה סוערת למדי. הוא הוקסם מהכושר הנתורי של הצירים והקדיש לנושא זה כתבה ארוכה, שהיא בבחינת מסה מעניינת על הייחוס הגבוה של המלה המדוברת ועל משקלו של הנאום היפה במשכן המדינה, שירש, מבחינה זו, את הטורקלין שבימי 'המשטר הישן'.⁹ ברם, הוא לא הלך שבי אחרי הקסם הזה. הוא היה מודע למגבלותיהם של חברי הפארלאמנט (עורכי-דין בלתי-מועסקים, אנשי מלל, הולכי בטל מבתי-קפה בערי השדה), והשתעשע בעקבו אחרי המשחקים הפארלאמנטריים, הבלתי-ענייניים לעיתים כה קרובות, אחרי התרוצצות ההבל של חברי הפארלאמנט, שהם 'בטלים ובכל זאת עסוקים'. לפי הגדרתו המשעשעת, הפארלאמנט הוא גם 'בורסת השפעה וגם מועדון, ומכאן מקור משיכתו, אף לגבי אלה שעסקיהם הפרטיים שפירים בתכלית. שלא כמו אנשי החזון החברתי הקנאיים, לא נרתע הרצל מהעובדה שמשפטנים ואנשי עסקים השתלטו על הפארלאמנט, והוא ראה עובדה זאת כתהליך טבעי ורצוי גם יחד — מלבד המשפטנים, רק עוד אדוני המסחר מסוגלים, על-ידי עיסוקם המקצועי, להיות המנהיגים הנכונים של המדינה. יחד עם זאת קבע הרצל, שהאינטליגנציה הולכת ונדחקת לשולי הפארלאמנטים וקבל על כך ש'בקנאתה ובכפיות הטובה שלה, אין הדמוקרטיה סובלת גדולים'.¹⁰

בוויכוח שהיה נטוש באותה תקופה, אם המנדט הניתן על-ידי הבוחר לגבחר הוא בלתי מחייב או שהוא בעל תוקף אימפריטיבי (כלומר: מחייב את הנבחר להצביע בפארלאמנט תמיד בהתאם למצע שלו, ולא — עליו להתפטר), רמז הרצל על צידודו בעקרון המנדט האימפריטיבי.¹¹ הוא עקב בצער אחרי 'משבר הפארלאמנט', אבל לא ראה אותו כפגם מלידה, אלא תוצאה של משגי הפעלה. על אף הגיחוך שבהופעות פארלאמנטריות רבות, הדגיש הרצל שהרעיון הפארלאמנטרי כשהוא לעצמו הנו 'בר-תכלית'.

הרצל הצליח לחדור אל המכאניזם הפנימי של חיי הפארלאמנטים ולהבין את המנטאליות של חברי הפארלאמנטים. האם עלה בידו להעלות גם מחשבות כוללות יותר ביחס לטיבו ולמבנהו של המשטר המדיני בכללותו, שאותו משרתים ובו משור-לבים הפארלאמנטים?

קרעי מחשבות בנושא כללי זה מעלה הרצל בהיסוס ובנימת התנצלות (אם אין מתעסקים בדברים אלה, לשם מה הולכים אל היכל בורבון?) ברשימת הסיכום שלו לעבודתו העיתונאית בפאריס, עם היפרדו מתפקידו העיתונאי ומפאריס: 'בית-הספר של העיתונאי' — אמצע יולי 1895. הרצל יוצא ברשימה זו מנקודת-ראות

9. 'הבמה הצרפתית', מבולאנו'א עד דרייפוס, ג, עמ' 1036—1044.

10. 'הגדולים שירדו מגדולתם', שם, ג, עמ' 1106.

11. 'בית-הספר של העיתונאי', שם, ג, עמ' 1108—1118.

דומה לזו של מונטסקייה. בדומה לו הוא פותח את עיונו שבאגב-אורחא באבחנה מתודית בין 'עקרון-הממשל לבין צורת-המדינה', והוא מבחין בשני עקרונות ממשל: האריסטוקראטי והדמוקראטי. הרצל אינו מפרט למה כוונתו ב'צורת-המדינה', אך מתוך עיון ב'רוח החוקים' של מונטסקייה (ספר ב, פרקים א, ב) הננו מבינים שכוונתו, כנראה, לצורת השלטון העליון במדינה: רפובליקה, מונארכיה או שלטון דספוטי. אין הרצל מביע דעה מפורשת על 'עקרון הממשל' (אריסטוקראטי או דמו-קראטי) המועדף על ידו, ולא על 'צורת-המדינה' (רפובליקנית, מונארכית או דספוטית) הרצויה בעיניו. לעומת זאת הוא מביע דעה מקורית ש'עקרון-הממשל' ו'צורת-המדינה' חייבים לעמוד בניגוד אחד לשני ולמתן זה את זה הדדית. דעה זו הנה, כנראה, מרכזית בעיניו, כי היא אחת הדעות הבודדות שהוא שב וחוזר עליהן, ובניסוח חד, וכמעט זהה, גם ב'מדינת היהודים'.¹² מהו פירושה המעשי של קביעה זו? הרצל מצדד, כך נראה לנו, או במעין מונארכיה דמוקראטית, או במעין רפוב-ליקה, אריסטוקראטית. הוא מזכיר בנימה אוהדת את הרפובליקה האריסטוקראטית של ונציה, שידעה סדר וחוק ונאמנות אזרחית. אך ספק אם האמין שניתן להתעלם מההתפתחות המדינית של ההמונים בעת החדשה ולבטל את המשטר הדמוקראטי הפארלאמנטרי, המבוסס על בחירות כלליות. פעמים מספר הוא מזכיר את מורכבותן של השאלות שבהן נדרשים הפארלאמנטים להכריע, את אי-כשירותם של חברי הפארלאמנטים ואת העדר האחריות האישית, המתלווה למשטר הפארלאמנטרי. בהתאם לתפיסתו על האיוון שבין 'עקרון-הממשל' לבין 'צורת-המדינה', מעלה הרצל את ההצעה להפעיל מעין negotiorum gestor ('מנהל עניינים'), שיוכיח דאגה ואחריות אישית בניהול העניינים המעשיים. גסטור זה יתחייב כלפי כל האזרחים כמו על-פי אמנה, אך סמכותו תבוא לו מ'הכרח עליון'. הרצל חוזר במפורש על תפיסתו זו ב'מדינת היהודים',¹³ אף כי שם הוא מסביר את הצעתו מתוך המציאות המיוחדת של העם היהודי ש'נמנע כעת ממנו על-ידי פיזור, לנהל בעצמו את ענייניו הפוליטיים [...] נחוץ לו קודם כל גסטור'. האם רומז כאן הרצל לתפקיד המנהיג החאריזמטי אצל אומה המובאת לתהליך מהפכני של שינוי כולל של דפוסי חייה, גם מעבר ובנוסף לאחריות המנהלית לנכסיה?

ביחד עם דבקותו במשטר פארלאמנטרי, חוזר הרצל ומדגיש פעמים מספר ש'פוליטיקה חייבת להיעשות מלמעלה'. מעניינת וחד-משמעית היא התנגדותו של הרצל למשאלי עם: 'בפוליטיקה אין שאלות פשוטות שאפשר לענות עליהן בהן או בלאו. העם איננו [...] משפטן די הצורך, כדי לגלות כי דבר זה או אחר הוא בלתי-ברור [...]'. אומה גדולה, שאיתרע מזולה לחיות על פי משאלי עם, היתה שרויה, למרות כל מטיפי-השלום, במצב תמידי של ערב-מלחמה, בין הן ולאן, בלי שלבי מעבר,¹⁴

12. ת' הרצל, מדינת היהודים, ירושלים תשל"ב, עמ' 64.

13. שם, עמ' 59-62.

14. 'בית-הספר של העתונאי', מבולאג'א עד דרייפוס, ג, עמ' 1111.

עיקר האיוון והמיתון ההדדי שבין 'עקרון-הממשל' ובין 'צורת-המדינה' עשוי להיות מוגשם, אליבא דהרצל, אם ברפובליקה אריסטוקראטית, ואם בדמוקראטיה מונארכית, כאשר תיבת המפתח בכל צורות המשטר הרצויות היא: 'אריסטו-קראטיה': האריסטוקראטיה הרי היא עיקרון החי בשלום עם כל צורת ממשל.¹⁵

'הנקודה היהודית'

במבחר הכתבות שלפנינו הובאו, כפי שנמסר לנו במבוא, כל הכתבות והרשימות שבהן נרמז על התיחסות כלשהי ליהודים ולבעיה היהודית. ואכן רשימות אלה אינן מעטות, בייחוד בכרך הראשון, דבר שאיפשר לעורכים לרכוז בו מדור שלם: 'אנטי-שמיות נוסח צרפת'. ואין תימה בדבר. המאורעות הראשיים שהסעירו את צרפת בתקופה הנסקרת היתה להם שייכות כלשהי לבעיות היהודים: ה'בולאנוזים', אף כי לא היה תנועה אנטישמית במקורו, שימש מוקד ומקום ריכוז לחוגים ולאישים שהיתה להם נטייה אנטי-יהודית; האטמוספירה החברתית כולה היתה ספוגה רעל אנטישמי שהופץ על-ידי העיתונאי אדוארד דרימון, מחבר שני הכרכים 'צרפת היהודית' (La France Juive, 1885), שזכו להצלחה מדהימה. האנטישמיות דבקה אפילו בחוגים האנארכיסטיים. גם בענין חברת פנמה, שהיתה מראשיתה נקיה מיהודים, השתרבב העניין היהודי כאשר מנהליה פנו, בשלבי ההתמוטטות שלה, אל הבנקאי היהודי ריינאך והלה השתדל, באמצעים שלא כולם היו טהורים, לפעול להצלחתה, וכך ניתנה עילה לעיתונאים אנטישמיים לתאר אף את משפט פנמה כ'שערוריה יהודית'. ואחרון-אחרון, כמובן, משפט דרייפוס.

הרצל זיהה אל נכון את 'הנקודה היהודית' במאורעות ודיווח עליה לקוראי עיתונו. האנטישמיות היא, לפי הגדרתו, 'מפגש של הבלתי-מרוצים, מעין סאלון של המקור-פחים'.¹⁶ היא חדרה גם לתוך חוגים סוציאליסטיים עממיים, 'המטפחים מעין סוציאליזם ישועי'.¹⁷ הרצל ציטט דברי נואם בפארלאמנט: 'האנטישמיות נתכנתה הסוציאליזם של הברנשים השוטים'. והוא מוסיף ש'מטילים על היהודים לא רק את האחריות לשגיאותיהם שלהם, אלא גם לשגיאותיה של אצולה ירודה'.¹⁸ ברם, הרצל אינו חורג מעבר לזיהוי 'הנקודה היהודית' במאורעות הכלליים ובחברה הצרפתית ואינו מנסה לרדת לשורשיה העמוקים. בכתבות אלה לא הגיע הרצל לדיון בבעיה היהודית, כענין הנובע מהצרכים היהודיים הפנימיים והתובע את פתרונו לאו דווקא מנקודת-הראות של הגויים, כי אם של היהודים עצמם.¹⁹ רק פעם אחת אנו קוראים הערכה על מקורה של עמדת הנחיתות שהיהודים שרויים בה בהתמודדותם עם הסביבה

15. 'גדולים שירדו מגדולתם', שם, ג, עמ' 1107.

16. 'אנטישמיים צרפתיים', שם, א, עמ' 140.

17. 'הסוציאליסטים והאנטישמיות', שם, א, עמ' 324.

18. 'הדיון על "ייהוד" המינהל בצרפת', שם, ג, עמ' 1060.

19. ביון, שמסתמך על הומר ארכיוני נוסף, ועל המחזה 'הגיטו החדש', שהטיטה שלו נרשמה בשבעה-עשר יום (21 באוקטובר — 8 בנובמבר 1894), בתקופת שהותו של הרצל בפאריס, מפליג בהערכתו ובהגדרת ראייתו של הרצל את הבעיה היהודית (ראה במבוא, עמ' כט—לג).

הבלתי-יהודית העוינת. בבואו להעריך את הנסיבות הטראגיות של נפילת הסרן היהודי מאיר בדר-קרב עם האנטישמי מוראס, מפטיר הרצל: 'הוא עשה את המשגה להיות חלש יותר'.²⁰ אולי יש כאן משפט בעל משמעות כוללת יותר. הרצל הבחין באי-נוחות ובמתח המלווים את המפגש שבין היהודים ובין הסביבה הלא-יהודית, אך בו עצמו לא ניכרים סימני התרגשות. הוא מביא ללא-תנובה מצדו את הקריאה שהשמיעו ידידים לאנטישמי דרימון, עם צאתו ממשפט דיבה שהועלה נגדו: 'יחי דרימון! הלאה היהודים!²¹ ובבואו להעריך את האנטישמיות בצרפת²² הוא מצטרף להערכה ש'גרעין של תבונה בריאה ושל אהבת הצדק נעוץ בעם הצרפתי [...]'. כאן תעבור התנועה הזאת [האנטישמית] ותחלוף, אם כי קרוב לוודאי לא בלי התפרעויות ואסונות בודדים'. האם יש לקח מסבלותיהם של היהודים, או, כביטוי של הרצל, מבית-ספר קשה זה שהיהודים עוברים לכל אורך ההיסטוריה? תשובתו של הרצל לשאלה זו איננה חד-משמעית: 'אולי זאת היא התשובה: היהודים מסוגלים במופלג, מקדמת דנא, לכך שיהיו מטילים עליהם את האחריות לשגיאותיהם ולנגישותיהם של השליטים ולא-ינעיומתם ולמצוקתם של הנשלטים [...]'. ולפיכך — יהיה כל מדינאי שמרגי אמיתי מוכה אותם תמיד בהגנה במידה מצומצמת, בשביל להחזיק אותם בחיים'.²³ כמה רחוקים אנו מהקביעות המתכתיות ב'מדינת היהודים': 'אינני הושב את שאלת היהודים לא לסוציאליזם ולא לדתית, אף כי היא לובשת גוונים אלה או אחרים. היא שאלה לאומית, וכדי לפתור אותה עלינו לעשותה קודם כל שאלת-עולם מדינית, שיש להסדירה במועצת עמי התרבות!²⁴

כתבותיו ודיווחיו הרבים של הרצל ממשפט דרייפוס הנם טכניים יבשים, ללא הארת הרקע היהודי של המשפט ואף ללא הארת הרקע החברתי והמדיני הכללי של משפט זה, שהתסיסה מסביבו הביאה למפנה בתולדותיה המדיניים והחברתיים של צרפת המודרנית. הרצל מבחין היטב ב'נקודה היהודית' של המאורעות בצרפת, אך אין הוא מדבר כלל על בעיה יהודית, מנקודת-הראות של הצרכים הפנימיים של הקולקטיב היהודי, ואין הוא רומז על הדרך העשויה להביא למפנה בבית-הספר של ייסורים של העם היהודי. ויצוין שוב: הערות אלה גיוזנות אך ורק מהטקסט שלפנינו, ואין הן מתייחסות להומר ספרותי או ארכיוני נוסף המצוי מתקופה זו.²⁵

20. 'אנטישמיים צרפתיים', מבולאנו/א עד דרייפוס, א', עמ' 139.

21. 'משפט בירדו נגד דרימון', שם, א, עמ' 113.

22. הוא מקדיש לכך מאמר הערכה שלם ארוך למדי: 'אנטישמיים צרפתיים', שם, עמ' 138—147.

23. שם, שם, עמ' 142.

24. במבוא ל'מדינת היהודים'.

25. כן אפשר שמספר כתבות צונזרו על-ידי מערכת העיתון טרם פרסומן. הביוגרפיה החדשה והמרתקת של עמוס איילון (הרצל, תל-אביב תשל"ז), אף שחסרה מנגנון הוכחה היסטורי קפדני, מוסיפה היבט פסיכולוגי העשוי להפירות את הדיון בהבנת אישיותו של הרצל, והמפנה הדראמטי שפקד אותו עם חיבור 'מדינת היהודים'.

ההוצאה לאור

לאחרונה התעורר בארץ ענין ניכר בהוצאה-לאור של כתבי אבות הציונות, מנהיגיה והוגי הדעות שלה. ההוצאה-לאור, של כתבי הרצל, וייצמן ושרת, מציגה שלושה דגמים של עריכה והוצאה-לאור של כתבים, שאינם דווקא חיבורים גדולים ומרכזיים, כי אם, ואולי בעיקר, איגרות וכתבים 'שוליים' אחרים.

ההוצאה-לאור של כתבי חיים וייצמן, אשר עוררה לפני שנים אחדות גם פולמוס ציבורי, ביקשה להציג דגם של הוצאה קפדנית ונקרנית של כמעט כל איגרות חיים וייצמן, בליווי מנגנון מדעי העולה לפעמים במשקלו ובהיקפו על הטקסט המבואר; היא נועדה לקהל קוראים מצומצם, ובמיוחד לחוקרים. הוצאת היומנים והאיגרות של משה שרת נועדה לקהל קוראים רחב ככל האפשר, והיא מלווה הערות מעטות ביותר. סוגיה זו — הוצאה מדעית של כתבים הזדמנותיים של אבות הציונות — ראויה לעיון מעמיק מקצועי. מבלי להיכנס לעוביה, ברצוננו לציין שהגנו רואים כלגיטימית כל צורה של הוצאה-לאור, בתנאי שתהיה מבוקרת ומוסכמת, ובעיקר בתנאי שתהא עקבית ואחידה. חובתה של המערכת להצהיר על מדיניות ההוצאה-לאור שלה, להסביר את המניעים למדיניות זו ולהקפיד על הוצאה-לאור אחידה של הכתבים לכל אורך הדרך.

שלושת הכרכים של כתבות ומאמרים מדיניים של הרצל יוצאים לאור על-ידי מערכת מקצועית. המערכת הזאת עוסקת בשקידה רבה כבר במשך תקופה של עשר שנים ויותר בעריכת כתבי הרצל והוצאתם לאור בהוצאה מוסמכת. עשרה כרכים של כתבי הרצל הופיעו בשנת תש"ך, במהדורה עממית של 'דבר' ו'מעריב', אך רק שישה מהם הופיעו בשיתוף עם הארכיון הציוני המרכזי, ואילו ארבעת הנותרים היו הדפסה מחודשת של הוצאה נושנה (שלושה כרכים של היומן וכרך אחד של 'היכל בורבוץ'). כעת מכינה מערכת זו, מלבד שלושת הכרכים של כתבות הרצל בפאריס, שני כרכים נוספים, של איגרות. שיקולים תקציביים השפיעו בוודאי על קצב העבודה ועל השותפויות השונות בהוצאה-לאור של הכתבים והפצתם. מן הראוי היה שההסתדרות הציונית העולמית תדאג להוצאה מסודרת, רציפה, עקבית ומוסמכת, וגם מזורות, של כלל כתבי אבי ההסתדרות העולמית על פי תכנית-אב כוללת, מוסמכת ומדוקדקת.

בדפי המבוא הבאים שלו לכרכי הכתבות והמאמרים שלפנינו מקדיש ביין דברים מעטים בלבד לבעיות המקצועיות-מדעיות שבהן נתקל הצוות, העוסק מזה שנים בליקוט החומר, בקביעת הטקסט האמין, בבחירת המבחר, ואחרון אחרון בהוצאתו לאור, וחבל. נראה שהמערכת ביקשה להגיש מהדורה שתהיה נוחה לקריאה לציבור קוראים עממי ולא ויתרה עם זאת גם על גישה מקצועית-ארכיונאית. הטקסט מלווה במערכת הערות עשירה, ויחד עם זאת בלתי מכבידה, בהסבר של שמות אישים מזוכרים, שהיו פעילים באותה עת בצרפת, ושל מונחים מדיניים מקובלים בחיים הפוליטיים של הרפובליקה השלישית. הערות אלה יועילו בוודאי לתלמיד התיכון, ואולי גם לסטודנט, ויקלו עליהם את ההבנה המדויקת של הטקסט, מבלי, כאמור, להכביד על הקריאה. וראויים מחברי ההערות לשבח על טירחתם הרבה

והמועילה.²⁶ עם זאת, מתעורר ההרהור שמא הפריזו העורכים בהסבר מונחים ושמות כגון: קאטכיזם, מארסייז (Marseillaise), Champs-Élysées, מונטה־קארלו, 'האמנה החברתית' של רוסו, ה־Légion d'honneur (עם פירוט חמש הדרגות!) וכו' וכו'. מרבית ההערות מסייעות לקורא להבנת השם או המונח המסוים. לעומת זאת חסרות הערות מקיפות יותר (ייתכן שמקומן במבוא) העשויות לסייע בידי הקורא להתמצא במבוך החיים המדיניים והציבוריים של אותה עת. במרכז כרכי הכתבות מצויים הדיווחים והדיונים על שני משפטים ציבוריים רבי־תהודה: משפטי פנמה ומשפט דרייפוס, אך לרשות הקורא אין הסבר מוסמך על ההליכים המשפטיים הנהוגים בצרפת, ההליכים הפארלאמנטריים המחייבים את עבודת בית־הנבחרים, והמפלגות השונות והמרוכות, שהיו פעילות בזירה הפוליטית של הרפובליקה השלישית. בהערת רות אין כל התייחסות לתיאורי הרצל את המאורעות ולראייתו את התהליכים המדיניים והחברתיים השונים: האם ראה אותם נכוחה, האם לא הטעוהו תופעות של 'למראית־עין' וכו'? בין הקדיש אך משפטים ספורים לקריטריונים שהנחו את העורכים בריכוז מבוחר זה של כתבות. מן הראוי היה שיופיע במבוא ניתוח של לקט כתבותיו של הרצל שפירסם הוא בעצמו תוך התייחסות לקריטריוני הבחירה שלו. מובן שבמבחר זה נכללו כל הכתבות בהן מופיעה התייחסות איזושהי, ולו במשפט קצר, לבעיה היהודית. כן מובן ונכון שהובאו בכרכים אלה כמעט כל הכתבות של הרצל שנגעו למשפט דרייפוס. ברם, מה הענין בהבאת שלושים כתבות ומעלה על משפט פנמה הראשון והשני, נאומי קטגוריה וסנגוריה, עדויות וכו'?

ואחרון אחרון, לבעיית לשון התרגום. בידוע, מתלבט כל מתרגם מקצועי בעל מצפון בין הנאמנות המדויקת למקור לבין השאיפה לגיטוי יפה. לצערי, מעורבת ההנאה מקריאת כתבות אלה וההערכה לעמל שהושקע בהוצאתן המטופחת לאור, באינחת הנגרמת מזמת לשון התרגום, שאינה שומרת נאמנות למקור, עקב אי־אבחנה בין דקויות של מונחים, ומה שגרוע מזה — מפגינה רישול וזלזול בשפה. כיצד חותם על תרגום זה המשורר ש' מלצר, חבר האקדמיה ללשון העברית, לא אבין ולא אדע. להלן, דוגמאות מספר מהעמודים הראשונים של כרך א: 'הישיבה מזמן גמורה' (עמ' 8). 'מיניסטר העומד עוד בעצם הפריחה של הרוב שלי' (עמ' 7), 'שוב פותחים בשביל ההפתעות פתח ושער' (עמ' 10), 'ניקוז של זהב' (עמ' 14 — במקור 'drainage', והכוונה למכירת זהב לחוץ־לארץ!), 'זריוות הראוייה להפלאה' (עמ' 23), 'כמה האולם מלא עכשיו, אי־אפשר כלל לתאר' (עמ' 36), 'הרחבתו של הון' (עמ' 46), 'הם יהיו הולכים יותר אל בית־המרוח; וכי מה יכולים יהיו לעשות

26. אי־פה, אי־שם אין ההסברים מלאים. למשל: בדברו על 'קומדיה פרלמנטרית שנונה שאפשר לכנותה בשינוי קל, לפי הפתגם הידוע ou fermée (כרך א, עמ' 11) התכוון בוודאי הרצל לקומדיה הידועה של אלפרד דה־מיסה בת שם זהה שהופיעה באחד הקבצים של *Comédies et Proverbes*, שיצאו לאור בשנים 1833–1836, ולא סתם לפתגם העממי הצרפתי, כנאמר בהסבר. כאשר הרצל מדבר על 'רפובליקה עשויה ברוח ונציאנית' (כרך ג, עמ' 1105), אין כוונתו סתם לוונציה בימי תפארתה, כי אם למופת של רפובליקה אריסטוקרטית, בה שולטים דר וחוק.

חוצ' מזה' (עמ' 145). הפעם איננו ניצבים בפני המגבלות האימאננטיות לכל תרגום, כי אם, פשוט, לפני לשון פגומה ומלאכת תרגום לא נקיה.

ברשימתו המסכמת את עבודתו כעיתונאי ('בית-הספר של העיתונאי') כותב הרצל: 'התחלות של חלומות, חצאי-רעיונות, הלכי-רוח שלא נוצלו, מאלה מורכבים חיי-העיתונאי. כלום לא היה אפשר להשתמש בהם שימוש יותר יעיל?' רשימה מסכמת זו נכתבה באמצע יולי 1895, ואילו פעילותו המדינית-ציבורית החלה כבר באביב 1895, עם פנייתו לבארון הירש. חוקרים חטטנים עשויים לבקש בקרע-ביטוי אלה רמזים לתחושת מנהיג החש שהוא מכלה את זמנו בעיסוק בזוטות. אך לא. רשימה מסיימת ומסכמת זו מסתיימת בתיאור של שיטוט פרידה, מרגש ופיוטי, לאורך הסינה ודוכני הספרים הציוריים שלאורך הנהר. בשיטוט זה שוכח הרצל את ממדי הזמן ואת תביעותיו האקטואליות. בצלילים מסיימים אלה אינו משמיע כל רמזים על היעדים הנעלים, שאליהם הוא נקרא, כאילו, להקדיש עצמו בזמן הקרוב. אחוז 'עליצות של פיוס' עולה במחשבתו אימתו של שייקספיר: 'תמיד ועוד יום אחד'. ברם: 'להיות קיימים תמיד לא נוכל. לפיכך — יום אחד'. האם זו תודעה של מנהיג החש את ייעודו 'כאש עצורה בעצמותיו'?

אין לחפש בכתבות חינוכיות אלה מה שאין בהן. אין בהן משנה מדינית וחברתית סדורה; אין בהן ניסוח שיטתי כלשהו לראיית הרצל את העם היהודי ואת עתידו, ואין בהן אפילו רמז לאותה 'אש העצורה בעצמותיו' של המנהיג, הקנאי לאמת הפנימית, הדרוך והמרוכז כולו מסביב ל'אמת' זו, ואינו מרשה לעצמו אפילו קריצה של רגע לענין או לנושא צדדי. וכל זה, פחות משנה לפני ההופעה המרעישת של 'מדינת היהודים', 'חידת הרצל' לא נפתרה עם פרסום כתבות אלה. אבל מקופלת בהן כרוניקה מרתקת של שנות המשבר ברפובליקה השלישית, כתובה בחן ובכשרון על-ידי איש בעל שאר-רוח, המלווה את דיווחיו בהערות אפוריסטיות מעניינות, העשויות לשמש אבני בנין לשחזור עולמו הרעיוני ועולמו הפנימי. הקריאה בכרו-ניקה זו אינה רק מעניינת, כי אם גם מהנה. וחשוב ביותר שכרוניקה מרתקת זו תתורגם לצרפתית, כי היא מהווה מקור היסטורי ממדרגה ראשונה לשחזור השנים המכריעות ההן של הרפובליקה השלישית, והיא עשויה בלי ספק לעורר שם הד חזק.